

השוואה בין תרגום המילה "כי" בתפסיר רס"ג, לתרגומים הארמיים למילה זו בספר בראשית

אלעד קאפח

1. מבוא

עובדה ידועה היא שהמונח "כי" הינו מונח פוליסמי (=רב-משמעי). בחינת המשמעויות השונות של המונח הכרחית על מנת להבין את הקונטקסט כראוי. בעבודה הנוכחית תיערך השוואה בין תרגום המילה "כי" בתפסיר רב סעדיה גאון (להלן – רס"ג) לתרגומים הארמיים למילה זו, כפי שהם מופיעים בתרגום אונקלוס ובתרגום ירושלמי. השוואה זו תתמקד בספר בראשית כולו. בפסקאות הבאות אבהיר את הרקע לנושא (פסקה 1.1), אביא את המקורות לעבודה הנוכחית (פסקה 1.2), וכן אתיחס למתרגמים ולתרגומיהם (פסקה 1.3).

1.1 הרקע לנושא

במילון אבן שושן¹ תחת הערך "כי" מצויות שבע המשמעויות הבאות: 1. משום ש, מפני ש. 2. אשר, ש. 3. כאשר, כש. 4. אם, כאשר. 5. יען אשר, בגלל. 6. אלא, אבל. 7. אף על פי ש, גם אם.

כמו כן, ישנה גם התייחסות לצירופי "כי" הבאים: 1. כי אז - באופן כזה. 2. כי אם – אלא, רק; אלא אם כן. 3. כי על כן – אחרי, אשר, מכיוון ש. 4. כי עתה – אזי, באופן זה, בלא ספק, אל נכון.

מגוון המשמעויות למילה "כי" ולצירופיה ישמש מקור להשוואה ולניתוח תרגומי מילה זו כפי שהם מופיעים בערבית על פי תפסיר רס"ג, ובארמית על פי תרגום אונקלוס ועל פי תרגום יונתן בן עוזיאל. העיון בתפסיר רס"ג מפרך ומרחיב אופקים בשל ידענותו המעצימה של מורנו הרב סעדיה. הרב יוסף קאפח כתב במבוא לפירושי רבנו סעדיה גאון על התורה בזו הלשון:

בבקיאותו העצומה בכל מכמני השפה העברית ובנבכי כתבי הקדש חדר עמוק עמוק לתוך תוכה של כל מילה ומילה, בהגיון אדיר ובלטש מחשבה בהירה ובהיקה חיתך פיצל וביתר כל משפט, כל מונח, וכל מושג, לצורותיו השונות ולנטיותיו הרבות, ובחר לכל משפט את המושג התואמו ביותר מכל שלל מושגיו.²

המילה "כי" מצויה בתורה בארבע משמעויות. האמורא ריש לקיש אומר בגמרא תענית (ט ע"א): "דאר"ל, כי משמש בארבע לשונות אי דלמא אלא דהא". כלומר, שאמר ריש לקיש 'כי' מתורגמת בארבע משמעויות: אם, שמא, אלא, שהרי.

בחרתי בעבודתי זו: א. לבדוק את המשמעויות השונות של המילה "כי" בתפסיר רס"ג לספר בראשית. ב. לברר האם יש בפירושו של רס"ג למילה "כי" הליכה בתלם בעקבות המשמעויות שהיו קיימות לפני תקופתו, כפי שבאות לידי ביטוי בתרגומים הארמיים, או שמא חידוש והרחבת היריעה מעבר לפירושים הידועים עד תקופתו.

כדי לדון בשאלה זו חילקתי את העבודה לשלושה פרקים: בפרק הראשון הבאתי את תרגומיו של רס"ג למילה "כי" ולצירופיה השונים. בפרק השני הבאתי את הפירושים השונים מתוך התרגומים אונקלוס וירושלמי. בפרק השלישי ערכתי השוואה בין המשמעויות השונות למילה "כי" עד תקופת רס"ג לבין המשמעויות שנתן רס"ג למילה זו, וסיכמתי את הממצאים. כדי להקל על המעיין בעבודה זו הדגשתי את תרגום המילה "כי" בכל אחד מהסעיפים.

1.2 המקורות לעבודה זו

לצורך ציטוטי מקראות, תרגום אונקלוס, ותרגום רס"ג, הסתמכתי בעיקר על ספר כתר תורה הנקרא בלשון קדמונינו "תאג", יצא לאור פעם ראשונה על ידי שלום ׳ יוסף עראקי כ"ץ ור' אברהם ׳ חיים נדאף [תרנ"ד] מהדורת יוסף בן אהרון חסיד, ירושלים תשכ"ח (להלן: תאג). לצורך השוואת גרסאות מול התאג נעזרתי ב: "תרגום חמשה חומשי תורה בלשון ערבית לרבינו סעדיה גאון בן יוסף הפיומי", הוציא לאור וביארו בהערות עבריות נפתלי המכונה יוסף דירינבורג, פאריס תרנ"ג (להלן: דירינבורג). את חילופי הגרסאות ציינתי רק כאשר היה שינוי במילה שלשמה הבאתי את הפסוק. אם היו חילופי גרסאות בשאר המילים בפסוק, לא הבאתים, זולתי במקומות שהדבר חויב מפאת ההקשר. את תרגום ירושלמי³ הבאתי מתוך: "תרגום יונתן בן עוזיאל על התורה", מהדורת משה גינזבורגר, ברלין התרס"ג. בעבודה זו הבאתי את התעתיק בצורתו המקורית ללא שינוי כפי שהופיע בספרים הנזכרים לעיל.

2 יוסף קאפח, פירושי רבנו סעדיה גאון על התורה, ירושלים, תשמ"ד, עמ' ה.

3 על תרגום יונתן ותרגום ירושלמי ראה: דויד רידר, 'תרגום יונתן על התורה ותרגום ירושלמי חד הוא', סיני,

1.3 על המתרגמים ותרגומיהם

מטרת המתרגמים המוצהרת בתקופות השונות היתה להביא את הטקסטים של התנ"ך בשפתם המדוברת של היהודים בתפוצות הגולה. כך העבודה הנוכחית מסתמכת על תרגומים המייצגים היסטוריה ארוכת טווח בחיי העם היהודי, החל בתקופה בה הארמית היתה השפה המדוברת השלטת בעולם (שפה בינלאומית) ועד לתקופה בה הערבית היתה השפה הנפוצה ברחבי העולם. מטבע הדברים קיימים מאפיינים ייחודיים לכל תרגום ולאו דווקא בגלל גורמים הכרוכים בשפת התרגום. הפסקאות הבאות תתיחסנה לכל תרגום בנפרד: תרגום רס"ג (1.3.1), תרגום אונקלוס (1.3.2) ותרגום ירושלמי (1.3.3).

1.3.1 תרגום רס"ג

סעדיה בן יוסף גאון (882 - 942), נולד במצרים, לאחר מכן עבר לארץ ישראל ולמד אצל המדקדק והפילוסוף עלי בן יהודה נזיר. לאחר כמה שנים המשיך בגודו ונהיג לחלב ומשם המשיך לבגדד שם לימים התמנה לראש ישיבת סורא. מפעלו הספרותי של רס"ג מקיף את כל תחומי העיסוק ההלכתי והרבני. בתחום הלשון והדקדוק חיבר רס"ג את ספר האגרון, "כתאב אַלְלַע'ה" ופירוש לשבעים מילים בודדות בתורה. ספר האגרון הינו המילון הראשון על סדר האלפבית. ספרו של רס"ג "כתאב אללע'ה" הוא ספר הדקדוק הראשון בשפה העברית בו סדורים כללי הכתיבה וחלוקה למערכות הפועל. הסידור שהוציא הגאון כולל "אזהרות" בהן מפורטות תרי"ג המצוות. בתחום ההלכה רס"ג חיבר את ספר המועדים, ספר תרי"ג המצוות ומונוגרפיות הלכתיות בנושאים שונים. רס"ג לא פסח על תחום הפרשנות והוציא מתחת ידו פירושים לתורה, איוב, משלי, תהילים, דניאל, חמש מגילות וישעיה.⁴ לכל פירוש נתן הגאון שם שמתוכו ניתן ללמוד על מהות הספר אותו פירש (לדוגמה: הגאון קרא לפירושו לספר משלי "כתאב טלב אלחכמה". תרגומו: "ספר דרישת החכמה").⁵ בתחום הפילוסופיה חיבר רס"ג מספר ספרים, שהחשובים שבהם "הנבחר באמונות ובדעות" ופירוש ל"ספר יצירה".

כמו כן חיבר רס"ג מספר חיבורים בתחום הפילוסופיה כתגובה לדעות ומחשבות שהפיצו קראים: "אלרד עלי' ענן" [תרגום: "תשובה⁶ לענן"], אלפֶשֶׁף עלי' ענן [תרגום:

4 "סעדיה בן יוסף, גאון", האנציקלופדיה העברית, כו, ירושלים, תשל"ד, עמ' 196-206.

5 יוסף קאפח, משלי עם תרגום ופירוש רס"ג, קרית אנו, התשל"ו, עמ' ד'; יוסף קאפח, פירושי רבנו סעדיה גאון על התורה, ירושלים, תשמ"ד, עמ' ו.

6 תרגום "רד" תשובה על טענה. ונקטתי לשון קיצור.

"הגילוי על ענן", "אלרד עלי" אבן סאקויה [תרגום: "תשובה לאבן סאקויה"], "אלרד עלי" אלמפתחאמל [תרגום: "תשובה למתנפל"]⁷.

אחד הפירושים המסורתיים העתיקים שיש בידינו לתורה הוא תרגום רס"ג. בתרגומו משקף רס"ג את פשט המקרא התואם את המסורת וההגיון. רס"ג כתב שני פירושים לתורה: א. תרגום, הנקרא בלשונו של הגאון 'הפירוש הקצר', שפן בתרגום זה מיישר הגאון את המהמורות והקשיים העומדים בפנינו בהבנת פשטי המקראות והבנת הקשר שלהם זה עם זה. לפירוש זה היו שתי מטרות לדבריו: האחת, להבין לעם את פשט המקרא. השניה, להילחם בדעות הקראים ובפירושיהם למקרא. ב. הפירוש השני הוא 'הפירוש הארוך'. פירוש זה אינו נמצא בידינו בשלמותו. בפירוש זה מרחיב רס"ג ומסביר מדוע תרגם כפי שתרגם, דן בנושאים דקדוקיים ופותר שאלות הלכתיות והיסטוריות.⁸

1.3.2 תרגום אונקלוס⁹

התרגום המצוי בשפה הארמית על התנ"ך מכונה "תרגום אונקלוס". בתלמוד הבבלי מיחסים תרגום זה לגר אונקלוס (מגילה ג ע"א), בן דורם של רבן גמליאל דיבנה ור' אליעזר בן הורקנוס. אולם בתלמוד הירושלמי (מגילה א יא), מוזכר שמו של עקילס הגר. יתכן שאונקלוס ועקילס הם שמות שונים לאדם אחד (אונקלוס - בארמית 'עקילס'). התרגום נעשה, כנראה, בארץ ישראל בתחילת המאה ה-2, והוא נערך סופית בבבל. כתרגומים של התנ"ך שבאו אחריו, הוא נועד להביא את התנ"ך לשפתם המדוברת של היהודים בתפוצות הגולה. אונקלוס בדרך כלל נאמן לנוסח המקראי ותרגומו לרוב מילולי.¹⁰ נדיר למצוא אצל אונקלוס מדרשים, אך בשירה המקראית קורה לא אחת שאונקלוס מתרגם באמצעות מדרש ואגדה. לעתים רחוקות ניתן להבחין בהשפעה של ההלכה על אונקלוס. מאפיין נוסף שלו הוא הרחקת ההגשמה, כגון "ירד" – "אתגלי", כלומר 'התגלה'.

1.3.3 תרגום ירושלמי¹¹

עד המאה ה-14 נקרא תרגום זה "תרגום ארץ ישראל" או "תרגום ירושלמי".¹² מן המאה הארבע-עשרה השתבש קיצור שמו - ת"י והפך "תרגום יונתן". בת"י משולבים תרגומים עתיקים מימי החשמונאים, כגון בדברים לג יא: "ולא יהא לסנאוי דיוחנן כהנא רבא רגל במקום" [תרגום: ולא יהיה לשונאי יוחנן כהן גדול (דריסת) רגל במקום]. כשהכוונה,

7 "סעדיה בן יוסף, גאון", שם, עמ' 206-201.

8 יוסף קאפח, פירושי רבנו סעדיה גאון על התורה, ירושלים, תשמ"ד, עמ' ה-ו.

9 "אונקלוס", האנציקלופדיה העברית, א, ירושלים, תשכ"ט, עמ' 938; <http://he.wikipedia.org/wiki>

10 הרב יוסף קאפח כתב במבוא לפירושי רבנו סעדיה על התורה (הערה 8), שתרגומו של אונקלוס לתורה נוטה יותר לדרש ולאגדה לעומת תרגומו של רס"ג הצמוד לפשט המקרא ולהגיון.

11 <http://he.wikipedia.org/wiki>

12 ראה לעיל הערה 3.

ככל הנראה ליוחנן הורקנוס החשמונאי (135-104 לפנה"ס). ת"י לא נערך לפני תחילת המאה ה-8 לספירה, שכן בבראשית (כא כא) הוא מזכיר את עישא אשתו של מחמד, ואת פטימא בתו. יתר על כן, בתרגומו לבמדבר כד, יט מזכיר המתרגם את "קוסטנטיני קרתא חייבתא" [תרגום: קונסטנטיין העיר החייבת בדין], תוך רמיזה לציפייה לנפילת קונסטנטיין בידי החליף סולימאן בן עבד אלמלך בשנים 716-718 לספירה.

2. תרגום המילה "כי" על פי רס"ג

בתרגומו לספר בראשית, משתמש רס"ג בשלוש מילים עיקריות בשפה הערבית, לתרגום המילה כי: אן,¹³ לאן ו-אד.¹⁴ להלן אביא דוגמאות לשימוש שעושה רס"ג במילים אלו. השתדלתי להביא שלוש דוגמאות לכל תרגום או משמעות, זולתי במקרים שהשימוש בתרגום או במשמעות הופיעו פחות משלוש פעמים. בנוסף למילים הללו, קיימות מספר מילים נוספות שהשימוש בהן שכיח בתרגומו של רס"ג, אם כי לא כמו הראשונות.¹⁵ המילים הן: פאן, אלא, למא, נאו אלעטף [= וו החיבור]. להלן אביא דוגמאות למילים אלו בתרגומו של רס"ג. לאחר מכן אפרט את שאר המילים בהן עושה רס"ג שימוש בתרגומו את המילה "כי" מהשכיחות יותר (עד חמש פעמים) אל השכיחות פחות.

2.1 המילה "כי" בתרגום "אן"

2.1.1 אן – ש

◆ "וירא יי כי רבה רעת האדם בארץ, וכל יצר מחשבת לבו רק רע כל היום" (בראשית ו ה), "ולמא ראי' אללה אן כת'ר שר אלנאס פי אלארץ' וגמיע כ'אטר אפכאר קלובהם שר מחץ' טול אלזמאן", [תרגום: "וכאשר ראה יי שרבה רעת האדם בארץ...."].

◆ "ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טָרָף בפיה וידע נח כי קלו המים מעל הארץ" (שם ח יא), "פגאת אליה וקת עשא ואד'א בַּרְקָה' זיתון מקטועה פי פאהא פעלם נח אן אלמא קד כ'ף ען וגה אלארץ'", [תרגום: "... וידע נח שהמים התמעטו מעל פני הארץ"].

◆ "ויהי כאשר הקריב לבוא מצרימה ויאמר אל שרי אשתו הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את" (שם יב יא), "פלמא קרב מן אלדכול מצר קאל לשרי זוגתה אנא אעלם אנך אמראה חסינה' אלמנצ'ר", [תרגום: "... אמר לשרי אשתו, אני יודע שאת אישה יפת מראה"].

13 אן' כולל את הצורות הבאות: אן, אַן ו אַן.

14 כ - 67% מהפעמים משתמש רס"ג במילים אלו כדי לתרגם את המילה "כי".

15 כ - 14%.

2.1.2 אן – כי, בגלל, מכיוון ש,

◆ "ויאמר אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי" (שם כ יא), "פקאל אברהם אני קלת לעל ליס כ'וף אללה פי הד'א אלמוצ'ע ויקתלוני בסבב זוגתי", [תרגום: "ויאמר אברהם כי אמרתי אולי אין יראת אלהים..."].

◆ "ויאמר יצחק אל בנו מה זה מהרת למצא בני ויאמר כי הקרה יי' אלהיך לפני" (שם כז כ), "פקאל לה יצחק מא ד'א אסרעת אלוגוד יא אבני קאל אן אללה רבך ופך בין ידיי", [תרגום: "... ויאמר מכיוון שהקרה יי' אלהיך לפני"].

◆ "ותהר עוד ותלד בן ותאמר כי שמע יי' כי שנואה אנכי ויתן לי גם את זה ותקרא שמו שמעון" (שם כט לג), "פחמלת איצ'א וולדת אבנא וקאלת אן¹⁶ קד אללה סמע אני משנייה פרזקני הד'א איצ'א ואסמתה שמעון", [תרגום: "... ואמרה מכיוון שיי' שמע שאני שנואה..."].

2.2 המילה "כי" בתרגום "ל'אן"

ל'אן - בגלל, מפני ש..., משום ש...

◆ "ויאמר האדם זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת" (שם ב כג), "פקאל אדם הד'ה אלמרה שאהדת עצ'מא מן עצ'אמי ולחמא מן לחמי פינבגי' אן תסמא אמראה לאנהא מן אָמַר אַכְ'ד'ת", [תרגום: "... וראוי שתיקרא אישה משום שמאיש נלקחה"].

◆ "ויקרא האדם שם אשתו חוה כי הוא היתה אִם כל חי" (שם ג כ), "פסמא אדם אסם זוגתה חוה לאנהא כאנת אִם כָּל חי נאטק", [תרגום: "ויקרא אדם שם אשתו חוה מפני שהיא היתה אם כל חי מְדַבֵּר"].

◆ "על כן קרא למקום ההוא באר שבע כי שם נשבעו שניהם" (שם כא לא), "לד'אלך סמי אלמוצ'ע ביר סבע לאנהם¹⁷ גמיעא חלפא ת'ם", [תרגום: "לכן קרא למקום באר שבע כי שניהם נשבעו שם"].

2.3 המילה "כי" בתרגום "אָד"

2.3.1 אָד - כיוון ש..., הואיל ו...

◆ "ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אתו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות" (שם ב ג), "ובארך אללה פי אליום אלסאבע וקדסה אד' עטל פיה אן יכ'לק

16 דירינבורג קד סמע אללה.

17 דירינבורג לאנהמא.

שייא מן מת'ל כ'לקה אלד'י צנעה", [תרגום: "ויברך אלהים את יום השביעי ויקדשהו כיוון ששבת בו..."].

◆ "ויאמר יי' אלהים אל הנחש כי עשית זאת ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה על גחנך תלך ועפר תאכל כל ימי חיך" (שם ג יד), "פקאל אללה לאלת'עבאן אד' צנעת הד'א בעלם פאנת מלעון מן גמיע אלבהאים וגמיע וחש אלצחרא ועלא צדרך תסלך ותראב תאכל טול איאם חיאתך", [תרגום: "ויאמר יי' לנחש מכיוון שעשית זאת..."].

◆ "פחוז כמים אל תותר כי עליך משפכי אביך או חללת' יצועי עלה" (שם מט ד), "ואלאן בנהלה מן מא לם תפצ'ל אד' צערת אלי' מצ'גע אביך חנינד' תבד'לת פראשי תכ'לך", [תרגום: "ועתה כגמיעת מים לא יהיה לך יתרון מפני שעלית אל מקום משכב אביך..."]¹⁸.

2.3.2 אד' – והנה,¹⁹ ופתאום.

◆ "ויקרא פרעה לאברם ויאמר מה זאת עשית לי, למה לא הגדת לי כי אשתך הוא" (שם יב יח), "פדעא פרעון באברם וקאל מא ד'א צנעת בי, וליס לם תכ'ברני אד' הי זוגתך", [תרגום: "... מה זאת עשית לי, ולמה לא הודעת לי והנה היא אשתך"].

◆ "ויקרא אבימלך לאברהם ויאמר לו מה עשית לנו ומה חטאתי לך כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה מעשים אשר לא יעשו עשית עמדי" (שם כ ט), "ת'ם דעא אבימלך מאבראהם וקאל לה מא ד'א צנעת בנא ומא אכ'טית לך אד' גלבת עליי ועלי ממלכתי כ'טייה עצימה ואעמאל לא יצנע מת'להא צנעתהא מעי", [תרגום: "... מה זאת עשית לנו ומה חטאתי לך והנה הבאת עלי..."].

◆ "ויאמר להן ר'אה אנכי את פני אביכן כי איננו אלי פתמל שלשם, ואלהי אבי היה עמדי" (שם לא ה), "פקאל להן הוד'א אנא ארא וגה אביכן אד' ליס הו מעי מת'ל אמס ומא קבלה ואלאה אבי כאן פי עוני", [תרגום: "ויאמר להן, הנה אני רואה את פני אביכן והנה איננו איתי כמו אתמול..."].

2.3.3 אד' - כאשר

◆ פעם אחת בלבד מצאתי בספר בראשית שהמילה 'כי' מתורגמת אד' במשמעות של כאשר: "ויאמר אבימלך אל אברהם מ'ה ראית כי עשית את הדבר הזה" (שם כ י), "פקאל איצ'א מא ראית אד' צנעת הד'א אל'אמר", [תרגום: "ויאמר גם כן: מה חשבת כאשר עשית את הדבר הזה"].

18 קאפח, בראשית מט ד.

19 כך תרגם רס"ג "והנה" בבראשית ו יב.

2.4 המילה "כי" בתרגום "פאן"

פאן - שכן, הואיל ו...

◆ "ויאמר יי' לנח ב'א אתה וכל ביתך אל התבה כי אתך ראיתי צדיק לפני בדור הזה" (שם ז א), "וקאל אללה לנח אדכ'ל אנת וגמיע אַלך אלי' אלתאבות פאני ראיתך צאלחא בין ידיי פי הד'א אלגיל", [תרגום: "ויאמר יי' לנח היכנס אתה וכל אשר לך אל התיבה שכן ראיתך צדיק לפני בדור הזה"].

◆ "ואקחה פת לחם וסעדו לבכם אתר תעברו כי על כן עברתם על עבדכם, ויאמרו כן תעשה כאשר דברת" (שם יח ה), "ואקדם כסרה מן אלטעאם ואסנדרו קלובכם בעד ד'אלך תמצ'ון פאנכם עלי' ד'אלך מררתם בעבדכם קאלו אצנע כמא קלת", [תרגום: "... ואחר כך תלכו כי על כן עברתם..."].

◆ "מהר המלט שמה כי לא אוכל לעשות דבר עד ב'אך שמה על כן קרא שם העיר צוער" (שם יט כב), "אסרע תכל'ן אלי' ת'ם פאני לא אטיק אן אצנע שייא אלי' אן תדכ'להא לד'אלך סמית אלקריה זג'ר", [תרגום: "מהר המלט שמה, שכן לא אוכל לעשות דבר..."].

2.5 המילה "כי" בתרגום "אלא"

אלא²⁰ - אלא

◆ "והנה דבר יי' אליו לאמר לא יירשך זה, כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך" (שם טו ד), "פאד'א בקול אללה אליה קאילא, לא יארתיך הד'א, אלא אלד'י יכ'רג מן צלבך הו יארתיך", [תרגום: "... לא יירשך זה, אלא אשר יצא ממעיך הוא יירשך"].

◆ "ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה, אין זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים" (שם כח יז), "פכ'אף וקאל מא אכ'וף הד'א אלמוצ'ע ומא הד'א אלא בית אללה והד'א באב אלסמא", [תרגום: "... ואין זה אלא בית אלהים וזה שער השמים"].

◆ "ויאמר לו אלהים שמך יעקב, לא יקרא שמך עוד יעקב, כי אם ישראל יהיה שמך. ויקרא את שמו ישראל" (שם לה י), "וקאל לה אללה אסמך יעקוב לא יסמא אסמך יעקוב פקט אלא אסראיל וסמאה איצ'א אסראיל", [תרגום: "... לא יקרא שמך יעקב בלבד אלא ישראל ויקרא לו גם כן ישראל"].

2.6 המילה "כי" בתרגום "נאו אלעטף"

נאו אלעטף – וו החיבור²¹

◆ "ויתהלך חנוך את האלהים ואיננו כי לקח אתו אלהים" (שם ה כד), "ולמא סלך חנוך פי טאעה' אללה תופא וקבצ'ה אללה", [תרגום: "וכאשר הלך חנוך בדרך יי' מת נאספו יי'"].

◆ "ויען יעקב ויאמר ללבן כי יראתי כי אמרתי פן תגזול את בנותיך מעמי" (שם לא לא), "פאגאבה יעקוב וקאל, לאני תכוּופת וקלת כלא תג'צבני עלי' בנאתך", [תרגום: "ויענה לו יעקב ויאמר כי אני יראתי ואמרתי ..."]].

◆ "ויגדו לו לאמר עוד יוסף חי וכי הוא משל בכל ארץ מצרים ויפג לבו כי לא האמין להם" (שם מה כו), "ואכ'ברוה וקאלו באן עאד יוסף באקי ואנהו²² סלטאן עלי' גמיע בלד מצרפשכך קלבה ולם ית'ק בהם", [תרגום: "... והיו לו ספקות בלב ולא האמין להם"]].

2.7 המילה "כי" בתרגום "למא"

למא – כי, מפני ש, מאחר ש

◆ "כי משחתים אנחנו את המקום הזה, כי גדלה צעקתם את פני יי' וישלחנו יי' לשחתה" (שם יט יג), "לאנא מהלכין הד'א אלמוצ'ע למא עצ'ם צראכ'הם בין ידי אללה פבעת' בנא לנהלכהם", [תרגום: "כי אנחנו הורסים את המקום הזה מאחר שגדלה צעקתם..."]].

◆ "ויריבו רעי גרר עם רעי יצחק לאמר לנו המים ויקרא שם הבאר עשק כי התעשקו עמו" (שם כו כ), "פכ'אצם רעאת אלכ'לוץ רעאת יצחאק קאילין אלמא לנא פסמא ד'אלך אלביר שג'לא למא אשתג'לו מעה", [תרגום: "ויקרא שם הבאר ההיא עשק היות והתעשקו עמו"]].

◆ "ויפר יהודה ויאמר צדקה ממני כי על כן לא נתתיה לשלה בני ולא יסף עוד לדעתה" (שם לח כו), "פאת'בתהא יהודה וקאל אד' צדקת ד'אלך מני וד'אלך למא לם אזווגהא בשלה אבני ולם יעאוד איצ'א אן יואקעהא", [תרגום: "... וזאת מאחר שלא השאתי אותה לשלה בני..."]].

2.8 המילה "כי" בתרגום "ולמא", "פלמא"

ולמא, פלמא²³ – וכאשר

21 לעיון במשמעויות השונות של ואו במקרא ראה: יהודה רצהבי, 'הוראות הוי"ו בתפסיר רב סעדיה גאון', ספר יוסף ברסלבי, ירושלים התש"ל, עמ' 445-460.

22 כך.

23 את הצירוף "ויהי כי" מתרגם רס"ג פעמים "ולמא" ופעמים "פלמא" בהתאם לתפקיד הנו במשפט, על פי המשמעות בערבית.

◆ "ויהי כי החל האדם לרוב על פני האדמה ובנות ילדו להם" (שם ו א), "ולמא אבתדא אלנאס אן יכת'רו עלי' וגה אלארץ' וולד להם בנאת", [תרגום: "וכאשר החל האדם..."].

◆ "ויהי כי ארכו לו שם הימים וישקף אבימלך מלך פלשתים בעד החלון וירא והנה יצחק מצחק את רבקה אשתו" (שם כו ח), "פלמא טאלת איאם מקאמה ת'ם אטלע אבימלך מלך פלסטין מן פנה (ג"א: טאקה) לה פנצ'ר פאד'י' ביצחאק ילאעב רבקה זוגתה", [תרגום: "וכאשר ארכו ימי ישיבתו שם..."].

◆ "ויהי כי עלינו אל עבדך אבי ננוד לו את דבני אדני" (שם מד כד), "פלמא צעדנא אלי' עבדך אבינא אכ'ברנאה בכלאם סידי", [תרגום: "וכאשר עלינו אל עבדך אבינו..."].

2.9 המילה "כי" בתרגום "קד"

קד (לפני עבר) – אכן, כבר

◆ "וידע אדם עוד את אשתו ותלד בן ותקרא את שמו שת כי שת לי אלהים זרע אחר תחת הבל כי ה'גו קין" (שם ד כה), "ואן אדם ואקע איצ'א זוגתה פולדת אבנא ואסמתה שת קאלת קד רזקני אללה אבנא אכ'רא בדל הבל אד' קתלה קין", [תרגום: "... אמרה אכן נתן לי אלהים בן אחר במקום הבל..."].

◆ "ותכחש שרה לאמר לא צחקתי כי ינאה ויאמר לא כי צחקת" (שם יח טו), "פאגחדת שרה קאילא לם אצ'חך אד' כ'אפת קאל בל קד צ'חכת", [תרגום: "וכיחשה שרה באומרה לא צחקתי כיוון שיראה אמר לא אכן צחקת"].

◆ "ויאמר יי' זעקת סדום ועמורה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד" (שם יח כ), "פקאל אללה צראך' סדום ועמורה קד כת'ר וכ'טייתתם קד עצ'מת גדא", [תרגום: "ויאמר יי' צעקת סדום ועמורה אכן רבה וחטאתם כבר עצמה מאד"].

2.10 המילה "כי" בתרגום "ממא"

ממא – ממה ש... שפן

◆ "ויצבר יוסף בר כחול הים הרבה מאד עד כי חדל לספור כי אין מספר" (שם מא מט), "וגמע יוסף מן אלבר שביה פ'רמל אלבחר כת'יר גדא חתא אנתהא ען אחצאיה ממא לא אחצא", [תרגום: "... עד שחדל לספור שפן אין מספר"].

◆ "וימהר יוסף כי נכמרו רחמיו אל אחיו ויבקש לבפות ויבא החדרה ויבך שמה" (שם מג ל), "פאסרע יוסף ממא האגת רחמתה עלי' אכ'יה פטלב אן יבכי פדכ'ל אלי' אלכ'ודר ובכא ת'ם", [תרגום: "וימהר יוסף שפן נכמרו רחמיו על אחיו..."].

◆ "ויאמר יוסף אל אָחיו אני יוסף העוד אבי חי ולא יכלו אָחיו לענות אֲתוּ כי נבהלו מפניו" (שם מה ג), ת'ים קאל יוסף לאכ'ותה אנא יוסף הל עאד אבי באק פלם יטיקו אכ'ותה אן יגיבוה ממא דהשו מן בין ידיה", [תרגום: "... ולא יכלו אָחיו לענות לו שפן נבהלו מפניו"].

2.11 המילה "כי" בתרגום "בָּאן"

בָּאן – ש...

◆ "כי תעבד את האדמה לא תִסֶּף תת כחה לך נע ונד תהיה בארץ" (שם ד יב), "באן תפלחהא לא תעאוד אן תעטיך קואהא נאיעא ונאידא תכון פי אלארץ", [תרגום: "שתעבדנה ולא תתן כחה לך נע ונודר תהיה בארץ"]²⁴.

◆ וירא אלהים את הארץ והנה נשחיתה כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ" (שם ו יב), "וראהא אללה אד' קד אנפסדת באן אפסד כל בשרי טריקה עליהא", [תרגום: ורָאָה אותה יי' והנה נשחיתה שהשחית כל בשר את דרכו עליה"].

◆ "ויגד יעקב לרחל כי אָחי אביה הוא וכי בן רבקה הוא ותרץ ותגד לאביה" (שם כט יב), "ואכ'ברהא באנה²⁵ אבן עמתהא אבן רבקה פחאצ'רת ואכ'ברת אביהא", [תרגום: "והודיע לה שהוא בן דודתה בן רבקה..."].

2.12 המילה "כי" בתרגום "בָּל"

בָּל – אלא

◆ "ויאמר אלהים אל אברהם שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה" (שם יז, טו), "ת'ים קאל אללה לאברהם שרי זוגתך לא תסמיהא שרי בל אסמהא שרה", [תרגום: "... שרי אשתך אל תקרא שמה שרי אלא קרא שמה שרה"].

◆ "ויקמו כל בניו וכל בנתיו לנחמו וימאן להתנחם ויאמר כי ארד אל בני אָבל שאלה ויבך אֲתוּ אביו" (שם לז לה), "פקאם גמיע בניה ובנאחה ליעאזוה פאבא אן יתעאזא וקאל בל אנזל אלת'רא ואנא חזין עלי' אבני פבכא עליה", [תרגום: "ויקמו כל בניו ובנותיו לנחמו ויסרב להתנחם ואמר (לא אנחם) אלא ארד לקבר ואני אבל על בני..."].

◆ "ויאמר יוסף אל אביו לא כן אבי כי זה הבכר שים ימינך על ראשו" (שם מח יח), "וקאל לה ליס כד'א יא אבאה בל הד'א אלבכר צייר ימאנך אלי' ראסה", [תרגום: "ויאמר לו: לא כך אבא אלא זה הבכור..."].

24 קאפח, בראשית ד יב.

25 דירינבורג: אנה.

2.13 המילה "כי" בתרגום "מא אלתעגביה"

מא אלתעגביה' – מה לציון התפעלות²⁶

◆ "ארור אפס כי עז ועברתם כי קשחה אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל" (שם מט ז), "מד'מום ג'צ'בהם מא אעזה וחמייתהם מא אצעבהא אקסמהמא פי אל יעקוב ואבדדהמא פי אל אסראיל", [תרגום: "ארור כעסם מה עז הוא וחמתם מה קשה היא..."].

◆ "וירא מנחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה ויט שכמו לסבל ניהי למס ע'בד" (שם מט טו), "ת'ם ירא אל'ארחתה מא אוגדהא ואל'ארץ' מא אנעאמהא פימד ענקה לאלנקל ויציר כאלד'מה כ'אדמא", [תרגום: "אחר כך ראה את המנוחה מה טובה היא ואת הארץ מה נעימה היא..."].

2.14 המילה "כי" בתרגום "אנ'א"

אנ'א – אם, כאשר

◆ "אז תנקה מאלתי כי תבוא אל משפחתי ואם לא יתנו לך והיית נקי מאלתי" (שם כד מא), "חיניד' תברו מן חרגי אד'א צרת אלי' עשירתי ואן לם יעטוך צרת ברייא מן חרגי", [תרגום: "אז תנקה משבועתי כאשר תבוא אל משפחתי ואם לא יתנו לך..."].

◆ "ויצו את הראשון לאמר כי יפגשך עשו אחי ושאלך לאמר למי אתה ואנה תלך ולמי אלה לפניך" (שם לב יח), "ואמר אלאוול קאילא אד'א פאגאך עשו אכ'י וסאלך קאילא למן אנת ואל'י אין תמצ'י ולמן הולאי אלד'י מעך", [תרגום: "וציוה את הראשון לאמר כאשר יפגשך אחי..."].

◆ "והיה כי יקרא לכם פרעה ואמר מה מעשיכם" (שם מז לג), "פאד'א דעא בכם פרעון וקאל מא צנעתכם", [תרגום: "ואם יקרא לכם פרעה ואמר מה מעשיכם..."].

2.15 המילה "כי" בתרגום חסר

ללא תרגום

◆ "ויעתק משם ויחפר באר אחרת ולא רבו עליה ויקרא שמה רחבות ויאמר כי עתה הרחיב יי לנו ופרינו בארץ" (שם כו כב), "פאנתקל מן ת'ם וחפר ביר אכ'רא ולם יכ'אצמוה עליהא פסמאהא ד'את אלסעה פקאל אל'אן יוסע אללה לנא וינמינא פי אלבלד", [תרגום: "... ואמר: עתה ירחיב יי לנו].

◆ "ויאמר האיש נסעו מזה כי שמעתי אמרים נלכה ד'תינה וילך יוסף אחר אחיו וימצאם בד'תן" (שם לו יז), "קאל אלרגל קד רחלו מן ההנא סמעתהם יקולו נמצ'י אלי' דותן פמצ'א יוסף ורא אכ'ותה פי דותן", [תרגום: "אמר האיש: כבר נסעו מפ'ה, שמעתי אותם אומרים..."].

◆ "כי איך אָעלה אל אבי והנער איננו אתי פן אראה ברע אשר ימצא את אבי" (שם מד לד), "אנא אפכר כיף אצעד אלי' אבי ואלג'לאם ליס הו מעי כלא אשאהד אלבלא אלד'י ינאלה", [תרגום: "אני חושב איך אעלה אל אבי..."].

2.16 המילה "כי" בתרגום "אלי' אן"

אלי' אן²⁷ – עד ש... עד אשר

◆ "ויגדל האיש וילך הלוך וגדל עד כי גדל מאוד" (שם כו יג), "פעצ'ם אלרגל וכאן כל מא מר עצ'ם אלי' אן עצ'ם גדא", [תרגום: "והתעצם האיש וככל שעבר (הזמן) - התעצם יותר עד שהתעצם מאוד"].

◆ "כי אם זכרתי אתך כאשר ייטב לך ועשית נא עמדי חסד וזכרתיני אל פרעה והוצאתני מן הבית הזה" (שם מ יד), "אלי' אן תד'כרני מעך אד'י גאד אמרך ואצטנע אליי פצ'לא ואד'כרני ענד פרעון ואכ'רגני מן הד'א אלבית", [תרגום: "עד אשר תזכרני אתך כאשר ייטב מצבך..."].

◆ "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מפין רגליו עד כי יבא שילה ולו יקֶהת עמים" (שם מט, י), "לא יזול קצ'יב אלמלך מן יהודה ואלראסם מן תחת אמרה אלי' אן יגי אלד'י הו לה ואליה תגתמע אלשעוב", [תרגום: "לא יסור שרביט המלוכה מיהודה ומחוקק תחת שלטונו עד אשר יגיע אשר הוא לו..."].

2.17 המילה "כי" בתרגום "עלי' אן"

עלי' אן – אף על פי, למרות.

◆ "ויִרַח יי' את ריח הניח'ח ויאמר יי' אל לבו לא אֶסֶף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם כי יצר לב האדם רע מנעריו ולא אֶסֶף עוד להכות את כל חי כאשר עשיתי" (שם ח כא), "פקבל אללה אלקרבאן אלמרצ'י וקאל אללה מן ד'אתה לא אעיד לען אלארץ' איצ'א בסכב אלאנסאן עלי' אן כ'אטר קלב אלאנסאן רדי מן צג'רה ולא אעיד איצ'א זיאדה' קתל כל חי כמא צנעת", [תרגום: "... לא אוסיף לקלל גם את האדמה בעבור האדם אף על פי שיצר לב האדם רע מנעוריו..."].

◆ "וישלח ישראל את ימינו וישת על ראש אפרים והוא הצעיר ואת שמאלו על ראש מנשה שפל את ידיו כי מנשה הבכור" (שם מח יד), "פמד אסראיל ימאנה עלי' ראס אפרים והו אלאצג'ר ויסארה עלי' ראס מנשה אחכם ידאה כד'אך עלי' אן מנשה אלבכר", [תרגום: "... החכים את ידיו כך אף על פי שמנשה הבכור"].²⁸

2.18 המילה "כי" בתרגום "חתא"

2.18.1 חתא – כדי ש...

◆ "ויט אליה אל הדרך ויאמר הבה נא אבוא אִלֶיךָ כי לא ידע כי כלתו הוא ותאמר מה תתן לי כי תבוא אלי" (שם לח טז), "פמאל אליהא אלי' אלטריק וקאל אן שית אדכ'ל אליך לאנה לא יעלם אנהא כנתה קאלת מא תעטיני חתא תדכ'ל אליי", [תרגום: "... אמרה: מה תיתן לי כדי שתבוא אלי?"].

2.18.2 חתא²⁹ – עד ש...

◆ "ויצ'ר יוסף בר כחול הים הרבה מאד עד כי חנל לספור כי אין מספור" (שם מא מט), "וגמע יוסף מן אלבר שביה כנמל אלבחר כת'יר גדא חתא אנתהא ען אחצאיה ממא לא אחצא", [תרגום: "... כחול הים הרבה מאד עד שחנל לספור שפן אין מספור"].

2.19 המילה "כי" בתרגום "לאם אלתאפיד"

לאם אלתאפיד – למד ההדגשה

◆ "כי כרך אכרכך והרפה ארפה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים ויךש זרעך את שער א'ביו" (שם כב יז), "לאברך³⁰ פיך ואכת'ר נסלך ככואכב אלסמא וכאלרמל אלד'י עלא שאטי אלבחר ויחוז נסלך קרא אעדאיהם", [תרגום: "אכן אברך בך..."].

◆ "כי לולא התמהמהנו כי עתה שבנו זה פעמים" (שם מג י), "לולא אנא תלבת'נא לכנא קד תרדדנא מרתין", [תרגום: "לולא התמהמהנו בודאי היינו חוזרים כבר פעמיים"].

2.20 המילה "כי" בתרגום "דון אן"

דון אן³¹ – מבלי ש...

28 קאפח, בראשית מח יד.

29 תרגום "עד כי".

30 דירינבורג: לאבארכן.

31 תרגום "כי אם".

◆ "ויאמר שלחני כי עלה השחר ויאמר לא אשלחך כי אם ברכתני" (שם לב כז), "קאל אטלקני אד' קד טלע אלפגר קאל לא אטלקך דון אן תבארכני", [תרגום: "... אמר לא אשלחך מבלי שתברכני"].

2.21 המילה "כי" בתרגום "אלך"י

אלד'י – אשר

◆ "בזעת אפיך תאכל לחם עד שובך אל האדמה כי ממנה לקחתי כי עפר אתה ואל עפר תשוב" (שם ג יט), "בערק וגהך תאכל אלטעאם אלי' אן תרגע אלי' אלארץ' אלד'י"³² אכ'ד'ת מנהא לאנך תראב ואל'י אלתראב תרגע", [תרגום: "... עד שתשוב אל האדמה אשר לקחת ממנה..."].

2.22 המילה "כי" בתרגום "אתרא"

אתרא – האם אתה סבור ש...

◆ "ויאמר למך לנשיו: עדה וצלה שמען קולי, נשי למך האזנה אמרתי כי איש הרגתי לפצעי וילד לחברתי" (שם ד כג), "פקאל למך לנסאיה ואת'קא: יא עדה וצלה אסמעא צותי ויא נסא למך אנצתא מקאלתי אתרא"³³ קתלת רגלא בשגתי או צבי בגראחתי", [תרגום: "... נשי למך האזנה אמרתי האם אתן סכורות שהרגתי איש בפצעי או ילד בחבורתי"].

2.23 המילה "כי" בתרגום "במא"

במא³⁴ – כאשר, כשם ש..

◆ "וינחם יי' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו" (שם ו ו), "פתואעדהם אללה כמא צנעהם פי אלארץ' ואוצל אלמשקה אלי' קלובהם", [תרגום: "אז אמר ה' להענישם כאשר עשׂאם בארץ והביא העצבון אל לבם"]³⁵.

2.24 המילה "כי" בתרגום "במא"

במא – כמו ש..., היות ו...

◆ "ויאמר יי' אמחה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים כי נחמתי כי עשיתם" (שם ו ז), "פקאל אללה אמחו אלנאס אלד'י

32 דירינבורג אלתי.

33 דירינבורג אתריאני.

34 דירינבורג במא.

35 קאפת. בראשית ו ו.

כ'לקתהם ען וגה אלארץ' מן אנסאן אלי' בהימה אלי' דביב ואלוי' טאיר אלסמא אד' תואערתהם במא כ'לקתהם", [תרגום: "... כי גזרתי עליהם כמו שבראתים"]³⁶.

2.25 המילה "כי" בתרגום "ל"

ל – בשל, בגלל

◆ "ויִאָהֵב יִצְחָק אֶת עֲשׂו כִּי צִיד בְּפִיו וּרְבִקָּה אֶהָבֵת אֶת יַעֲקֹב" (שם כה כח), "פאחב יצחאק עשו למערפתה באלציד ורבקה אחבת יעקוב", [תרגום: "ויאהב יצחק את עשו בשל ידיעתו בציד ורבקה אהבת את יעקב"].

2.26 המילה "כי" בתרגום "פֶּאֶן"

פֶּאֶן – כאילו

◆ "הלוא נכריות נחשבנו לו כי מְכַרְנוּ נִיאָכֵל גַּם אָכֹל אֶת כִּסְפֵנוּ" (שם לא טו), "אליס אן כאלג'רבא חסבנא ענדה וכאנה באענא ואכל את' מאנא", [תרגום: "... וכאלו מְכַרְנוּ ואכל את מחירנו"].

2.27 המילה "כי" בתרגום "פֶּאֶן"

פֶּאֶן – היה

◆ "לוֹלִי אֱלֹהֵי אָבִי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וּפְחַד יִצְחָק הִיָּה לִי כִּי עֵתָה רִיקָם שְׁלַחְתָּנִי אֶת עֲנָנִי וְאֵת יִגִיעַ כַּפֵּי רָאָה אֱלֹהִים נִיֹּכַח אָמַשׁ" (שם לא מב), "לולא אלאה אבי אלאה אברהם ופזע יצחאק כאן לי עונא כנת אלן אטלקתני פארג'א לצ'עפי ולתעב כפיי נצ'ר אללה ווכך' אלבארחתה" [תרגום: "... היה לי לעזר היית עכשיו משלחני ריקם..."].

2.28 המילה "כי" בתרגום "אָנְמַא"

אָנְמַא – אלא

◆ "ויאמר אליהם לא כי עֲרֹנְתָה ארץ באתם לראות" (שם מב יב), "קאל להם לא בל אנמא גיתם לתנצ'רון כ'בר אלבלד", [תרגום: "אמר להם לא אלא באתם כדי לראות מה חדש בארץ"].

סיכום

בפרק זה ראינו שרס"ג משתמש ב-28 אופנים כדי לתרגם את המילה "כי". לפעמים משתמש רס"ג באותה המילה במשמעויות שונות, תופעה הנקראת כבלשנות

"פּוֹלִיסְמִיָּה".³⁷ לעיתים משתמש רס"ג במספר מילים לציון אותה משמעות. על מידת השימוש שעושה רס"ג בכל מילה ראה לוח 1.

3. תרגומי המילה "כי" על פי התרגומים בארמית

המילה "כי" תורגמה לארמית בכמה אופנים. אביא תחילה את תרגום אונקלוס ולאחר מכן את תרגום ירושלמי. כמו בתרגומו של רס"ג גם כאן הבאתי את התרגומים השונים למילה "כי" מהשכיח יותר לשכיח פחות.

3.1 תרגום אונקלוס

3.1.1 המילה "כי" בתרגום "אַרְי"

אַרְי³⁸ – כי

◆ "וירא יי' כי רבה רעת האדם בארץ וכל יצר מחשבת לבו רק רע כל היום" (בראשית ו ה), "וחזא יי' ארי סגיאת בישת אנשא בארעא, וכל יצרא מחשבת לביה לחוד ביש כל יומא".

◆ "ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה וידע נח כי קלו המים מעל הארץ" (שם ח יא), "ואתת לותיה יונה לעידן רמשא והא טרף זיתא תביר מחת בפומה נידע נח ארי קלו מיא מעל ארעא".

◆ "ויהי כאשר הקריב לבוא מצרימה ויאמר אל שכי אשתו: הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את" (שם יב יא), "והוה כד קריב למיעל למצרים ואמר לשרי אתתיה: הא כען ידענא ארי אתתא שפירת חיזו את".

3.1.2 המילה "כי" בתרגום "ד"

ד – ש

◆ "בזעת אפיך תאכל לחם עד שובך אל האדמה כי ממנה לקחך כי עפר אתה ואל עפר תשוב" (שם ג יט), "בזיעתא דאפך תיכול לחמא עד דתתתב לארעא דמנה אתבריתא ארי עפרא את ולעפרא תתוב".

37 איתן אבניאון, "פוליסמיה", ספיר, עמ' 859.

38 תרגום זה למילה כי מופיע בכ- 90% מהפעמים. בתרגום אונקלוס מופיעה המילה 'אַרְי' ובתרגום ירושלמי 'אַרום', אך המשמעות זהה.

◆ "וַיֵּדַע אָדָם עוֹד אֶת אֲשֶׁתוֹ וְתֹלַד בֶּן וְתִקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת כִּי שֵׁת לִי אֱלֹהִים זֹרַע אַחֲרֵי תַחַת הַבַּל כִּי הִרְגוּ קִיץ" (שם ד כה), "וַיֵּדַע אָדָם עוֹד יֵת אֶתְתִּיהָ וַיִּלְיַדְתָּ בֶרֶךְ וַיִּקְרָת יֵת שְׁמִיהָ שֵׁת אֲרִי אִמְרַת יֵהֵב לִי יֵי בֶרֶךְ אַחֲרָן חִלְפֵי הַבַּל דְּקַטְלִיהָ קִיץ".

◆ "וַיִּגְדַּל הָאִישׁ וַיִּלְךְ הַלֹּךְ וַיִּגְדַּל עַד כִּי גָדַל מְאֹד" (שם כו יג), "וּרְבָא גּוּבְרָא וְאִזְל סְגִי וּרְבִי עַד דְּרְבָא לְחַדָּא".

3.1.3 המילה "כי" בתרגום "אַלְהֵיִן"

אַלְהֵיִן³⁹ – אלא

◆ "וְהִנֵּה דָבַר יֵי אֱלֹהֵי לֵאמֹר: לֹא יִירָשֶׁךָ זֶה כִּי אִם אֲשֶׁר יֵצֵא מִמַּעִיךָ הוּא יִירָשֶׁךָ" (שם טו ד), "וְהָא פִתְגָמָא דִּי עַמִּיהָ לְמִימַר לֹא יִירָתִינְךָ דֵּינָא, אֱלֵהִינָא בֶרֶךְ דְּתוֹלִידָא הוּא יִירָתִינְךָ".

◆ "וַיִּירָא וַיֹּאמֶר מֶה נֹרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה אֵין זֶה כִּי אִם בֵּית אֱלֹהִים וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמַיִם" (שם כח יז), "וְדַחִיל וְאִמַר מָא דַּחִילוֹ אֶתְרָא הַדֵּינָא לִית דֵּינָא אֶתְרָא הַיְדִיוּטָא אֱלֵהִינָא אֶתְרָא דְרַעוּא בְּיָה מִן קִדְּם יֵי וְדֵינָא תַרְעָא קַבִּיל שְׁמִיָּא".

◆ "וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים שִׁמְךָ יַעֲקֹב, לֹא יִקְרָא שִׁמְךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שִׁמְךָ וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל" (שם לה י), "וְאִמַר לִיהָ יֵי שִׁמְךָ יַעֲקֹב לֹא יִתְקַרְבִי שִׁמְךָ עוֹד יַעֲקֹב אֱלֵהִינָא יִשְׂרָאֵל יֵהֵי שִׁמְךָ וַיִּקְרָא יֵת שְׁמִיהָ יִשְׂרָאֵל".

3.1.4 המילה "כי" בתרגום "כִּד"

כִּד – כאשר

◆ "וַיְהִי כִּי אָרְכוּ לוֹ שָׁם הַיָּמִים וַיִּשְׁקֹף אַבְיִמֶלֶךְ מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים בַּעַד הַחֲלוֹן וַיִּרְא וְהִנֵּה יִצְחָק מִצְחָק אֶת רַבְקָה אֲשֶׁתוֹ" (שם כו ח), "וְהוּוּהָ כַד סְגִיָּאוֹ לִיהָ תַמְן יוֹמִיָּא וְאִסְתַּכִּי אַבְיִמֶלֶךְ מִלְכָּא דְפְלִישְׁתַּי מִן חֲרַכָּא וְחִזָּא וְהָא יִצְחָק מַחִיִּךְ עִם רַבְקָה אֲשֶׁתוֹ".

◆ "וַיְהִי כִּי זָקֵן יִצְחָק וְתַכְהִינָא עֵינָיו מִקְרָאֵת וַיִּקְרָא אֶת עֲשׂוֹ בְּנֵוֹ הַגְּדֹל, וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי בְּנֵי וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי הַנְּנִי" (שם כז א), "וְהוּוּהָ כַד סִיב יִצְחָק וְכַהֲיָא עֵינֵוְהִי מְלִמְחֵי וַיִּקְרָא יֵת עֲשׂוֹ בְּרִיהָ רַבָּא וַיֹּאמֶר לִיהָ בְּרִי וַיֹּאמֶר לִיהָ הָאֲנָא".

◆ "וַיְהִי כִּי בָּאֵנוּ אֶל הַמֶּלֶךְ וַנִּפְתַּחְהָ אֶת אֲמִתְחַתֵּינוּ וְהִנֵּה כֶסֶף אִישׁ בְּפִי אֲמִתְחַתּוֹ כִּסְפָנוּ בְּמִשְׁקָלוֹ וַנִּשָּׁב אֶתּוֹ בִּידְנוּ" (שם מג כא), "וְהוּוּהָ כַד אֶתִּינָא לְבֵית מְכָתָא וּפְתַחְנָא יֵת טוֹעֲנָנָא וְהָא פְסָף גַּבְרָא בְּפּוֹם טוֹעֲנִיָּה כִּסְפָנָא בְּמִתְקַלִּיהָ וְאֶתִּיבְנָא יְתִיהָ בְּיַדְנָא".

3.1.5 המילה "כי" בתרגום "לא"

לא – לא

◆ "ויאמר למך לנשיו: עדה וצלה שמען קולי, נשי למך האזנה אמרתי כי איש הרגתי לפצעוי וילד לתפתי" (שם ד כג), "ואמר למך לנשוהי: עדה וצלה שמעא קלי נשי למך אציתא למימרי לא גוברא קטילית דבדיליה אנא סביל חובין לממת ואף לא עולימא חבילית דבדיליה ישתיצי זרעי".

3.1.6 המילה "כי" בתרגום "ברם"

ברם – אכן

◆ "ותכחש שרה לאמר לא צחקתי כי יראה ויאמר לא כי צחקת" (שם יח טו), "וכדיבת שרה למימר לא חייכית ארי דחילת ואמר לא ברם חייכת".

3.2 תרגום ירושלמי

3.2.1 המילה "כי" בתרגום "ארום"

ארום⁴⁰ – כי

◆ "וירא יי' כי רבה רעת האדם בארץ, וכל יצר מחשבת לבו רק רע כל היום" (בראשית ו ה), "וחמא ה' ארום סגיאת בישת אנשא בארעא וכל יצרא דמחשבת ליביה לחוד ביש כל יומא".

◆ "ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה, וידע נח כי קלו המים מעל הארץ" (שם ח יא), "ואתת לותיה יונתא לעידוני רמשא והא טרפא דזיתא קטים (תביר ומחית) בפומה דנסבתיה מן טור משחא וידע נח ארום איתקוללו מיא מעילוני ארעא".

◆ "ויהי כאשר הקריב לבוא מצרימה ויאמר אל שרי אשתו הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את" (שם יב יא), "והוה כמא דקריב למיעל לתחום מצרים ומטו לנהרא וגליאו בשריהון למיעבר ואמר אברם לשרי אינתתיה הא עד כדון לא איסתכלית בבשריך וכדון ידעית ארום אינתתא שפירת חזו אנת".

40 תרגום זה למילה כי מופיע כ-90% מהפעמים. בתרגום אונקלוס מופיעה המילה 'ארי' ובתרגום ירושלמי 'ארום', אך המשמעות זהה.

3.2.2 המילה "כי" בתרגום "ד"

ד – פ

◆ "בַּעֲצַת אֲפִיךָ תֹאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבֶכְךָ אֶל הָאֲדָמָה כִּי מִמְּנָה לִקְחָתָּהּ, כִּי עֵפֶר אֶתָּה וְאֵל עֵפֶר תֵּשׁוּב" (שם ג יט), "בְּלִיעוֹת כֶּף יָדְךָ תִּיכּוֹל מִזּוֹנָא עַד דְּתִיהַדּוֹר לְעֵפְרָא דְּמִינִיהּ אִיתְּבְרִיתָא אַרוּם עֵפְרָא אַנְתָּ וְלְעֵפְרָא תִּתּוּב וּמִן עֵפְרָא אַנְתָּ עֲתִיד לְמִיקוּם לְמִיתְּן דִּינָא וְחוּשְׁבָנָא עַל כָּל מָה דְּעַבְדַּת בְּיוֹם דִּינָא רַבָּא".

◆ "וַיֵּדַע אָדָם עוֹד אֶת אֲשֶׁתוֹ וְתֹלַד בֶּן וְתִקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת כִּי שֵׁת לִי אֱלֹהִים זֶרַע אַחֵר תַּחַת הַבַּל כִּי הִקְגּוּ קִינ" (שם ד כה), "וַיֵּדַע אָדָם תּוֹב יֵת אַנְתַּתִּיהּ לְסוּף מָאָה וְתִלְתִּין שְׁנִין דְּאִיתְּקַטִּיל הַבַּל וְיִלִּידַת בְּרַ וְקִרַת יֵת שְׁמִיהּ שֵׁת אַרוּם אַמְרַת יְהֵב לִי ה' בְּרַ אֲוֹתְרָן חִלְף הַבַּל דְּקַטִּילִיהּ קִינ".

3.2.3 המילה "כי" בתרגום "די"

די – ש

◆ "וַיִּגְדַּל הָאִישׁ וַיֵּלֶךְ הַלּוֹךְ וַגְּדַל עַד כִּי גַבְל מְאוּד" (שם כו יג), "וּרְבָא גְבְרָא וְאִזְל אִזְיַל עַד דִּי רַבָּא לְחַדָּא".

◆ "לֹא יִסּוּר שְׁבַט מִיְהוּדָה וּמַחֲקֶק מִבֵּין רַגְלָיו עַד כִּי יָבֹא שִׁילָה וְלוֹ יִקְהַת עַמִּים" (שם מט י), "לֹא פִּסְקִין מַלְכִין וְשִׁלִּיטִין מִדְּבִית יְהוּדָה וּסְפָרִין מֵאַלְפֵי אֲוִרִיתָא מְזַרְעִיהּ עַד זְמַן דִּי יֵיתִי מַלְכָא מְשִׁיחָא וְעִיר בְּנוֹי וּבְדִילִיהּ יִתִּימְסוּן עַמְמִיא".

3.2.4 המילה "כי" בתרגום "אַלְהִין"

אַלְהִין⁴¹ – אלא

◆ "וְהִנֵּה דְּבַר יִי אֱלִיוֹ לֵאמֹר לֹא יִיְרָשְׁךָ זֶה כִּי אִם אֲשֶׁר יֵצֵא מִמַּעֲיַן הוּא יִיְרָשְׁךָ" (שם טו ד), "וְהֵא פִּתְגַּמָּא מִן קִדְּם ה' לִיָּהּ לְמִימַר לֹא יִרְתִּינְךָ דִּין אַלְהִין בְּרַ דְּתוֹלִיד הוּא יִרְתִּינְךָ".

◆ "וַיִּירָא וַיֹּאמֶר מַה נּוֹרָא הַמְּקוֹם הַזֶּה אֵין זֶה כִּי אִם בֵּית אֱלֹהִים וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמַיִם" (שם כח יז), "וְדַחֲקִיל וְאִמַּר: מַה דְּחִיל וּמִשְׁבַּח אַתְרָא הַדִּין לִית דִּין אַתְרַ חוּל אַרוּם אַלְהִין בֵּית מְקַדְּשׁ לְשִׁמְיָהּ דְּה' וְדִין כֶּשֶׁר לְצִלוֹ מְכִיוּוֹן כָּל קְבִיל תְּרַע שְׁמִיא מְשַׁכְּלַל תַּחוּת כּוֹרְסֵי יִקְרָא".

◆ "וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים שְׁמֶךָ יַעֲקֹב, לֹא יִקְרָא שְׁמֶךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ, וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל" (שם לה י), "וְאִמַּר לִיָּהּ ה' עַד כְּדוֹן הוּא שְׁמֶךָ יַעֲקֹב, לֹא יִתְקַרְיָ שְׁמֶךָ תּוֹב יַעֲקֹב אַלְהִין יִשְׂרָאֵל יְהִי שְׁמֶךָ, וַיִּקְרָא יֵת שְׁמִיהּ יִשְׂרָאֵל".

3.2.5 המילה "כי" בתרגום "כד"

כד – כאשר

◆ "ויהי כי ארכו לו שם הימים וישקף אבימלך מלך פלשתים בעד החלון וירא והנה יצחק מְצַחֵק את רבקה אשתו" (שם כו ח), "והוה כד סגיא ליה תמן יומיא למשרי, ואודיק אבימלך מלכא דפלישתאי מן חרכא וחמא והא יצחק חאיך עם רבקה אנתתיה".

◆ "ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מְרָאָת ויקרא את עשו בנו הגדל ויאמר אליו בני ויאמר אליו הנני" (שם כז א), "והוה כד סיב יצחק וכהיין עֵינוֹי מְלֻמְחֵמִי דכד כפתיה אבוי אסתכל בכורסייה יקרא ושריין מהווא זמנא עֵינוֹי לְמַכְהִי וקרא ית עשו בריה רבא בארביסר בניסן, ואמר ליה ברי הא ליליא דין עילאי משבחין למרי עלמא ואוצרי טלין מתפתחין ביה ואמר ליה האנא".

◆ "ויהי כי באנו אל המלון ונפתחה את אמתחתינו והנה כסף איש בפי אמתחתו כספנו במשקלו ונָשָׁב אֲתוֹ בידנו" (שם מג כא), "והוה כד מְטִינא לבית מבתותא ופתחנא ית טוננא והא כסף גבר בפום טוניה כספנא במתקליה ואֲתִיבנא יתיה בידנא".

3.2.6 המילה "כי" בתרגום "ארום לא"

אָרום לָא – לא

◆ "ויאמר לְמַךְ לנשיו: עֲדָה וצֵלָה שְׁמַעֵן קולי, נְשִׂי לְמַךְ הָאֲזֹנָה אֲמַכְתִּי כי איש הרגתי לפצעי וילד לְחַפְכְּתִי" (שם ד כג), "ואמר לְמַךְ לנשוי עדה וצלה קבילן קולי נשי לְמַךְ אציתן למימרי ארום לא גברא קטלית דנתקטל תחותוהי ואוף לא עולימא חבילית דבגיניה יהובדון זרעי".

3.2.7 המילה "כי" בתרגום חסר

ללא תרגום

◆ "ותהר לאה ותלד בן ותקרא שמו ראובן, כי אמרה: כי רָאָה ה' בעניי כי עתה יֶאֱהָבֵנִי אישי" (שם כט לב), "ואתעברת לאה וילידת בר וקרת ית שמיה ראובן [אמרת]⁴² ארום גלי קדם ה' עולבני ארום כרון ירחמנני בעלי וְהִיכְמָא דאתגלי קדם ה' עולבני הכדין יהוי גלי קדמוי עולבנהון דבניי כד יהון משתעבדין בארעא דמצראי".

3.2.8 המילה "כי" בתרגום "אין"

אֵין – אם

◆ "אז תנקה מאֲלֹתַי כי תבוא אל משפּחתי ואם לא יתנוּ לְךָ וְהֵיטֵב נְקִי מֵאֲלֹתַי" (שם כד מא), "בכִּין תזדכִּי ממומתי אֵין תיעול לבית יחוסי, ואֵין לא ינתנוּן ותְּהִי זכאי ממומתי".

3.2.9 המילה "כי" בתרגום "ותא"

ותא – והנה

◆ "ויאמר להן רֵאָה אנכי את פְּנֵי אביכן כי איננו אלי פְּתַמֵּל שְׁלֹשָׁם, וְאֵלֶּהִי אבי היה עמדי" (שם לא ה), "ואמר להֵין תְּמִי אנא ית סבר אִפִּי אבוכִין ותא ליתנוּן שְׁפִיִן עימי היכדן דאיתמְּלי וְהִי כדקדמוֹי ואלהא דאבא הוּה מימְּרִיה בסעדי.

3.2.10 המילה "כי" בתרגום "ן"

ו - וו החיבור

◆ "ויען יעקב ויאמר ללבן כי יִרְאֵתִי כי אמרתי פִן תגזל את בנותיך מעמי" (שם לא לא), "ואתִיב יעקב ואמר ללבן ארום אסתפיתי ואמרית דלמא תְּנִיס ית בנתך מני".

3.2.11 המילה "כי" בתרגום "בגין"

בגין – בגלל, היות ו

◆ "ויִכַּר יהודה ויאמר צדקה ממני כי על כן לא נתתיה לשלה בני ולא יִסֶּף עוד לדעתה" (שם לח כו), "ואכר יהודה ואמר זכיא היא תמר מני אתעברת וברת קלא נפלת משמיא ואמרת דמן קדמי הוּה פתגמא ואשתזכו תרויהם מן דינא ואמר בגין דלא יהבְּתָה לשלה ברי אירע יתי כְּדִין ולא אוסף תוב לְמִידְעָה במשכבא".

3.2.12 המילה "כי" בתרגום "אלא"

אלא – אלא

◆ "והביאו את אחיכם הקטן אלי ואדעה כי לא מרגלים אתם כי כנים אתם את אחיכם אתן לכם ואת הארץ תסחרו" (שם מב לד), "ואייתא ית אחוכון קלילא לותי ואנדע ארום לא אלילי אתון אלא מהימני אתון ית אחוכון אתן לכון וית ארעא תתגרון בפרגמטיא".

3.2.13 המילה "כי" בתרגום "ארום בקושטא"

ארום בקושטא – אכן

◆ "ותכחש שרה לאמר לא צחקתי כי יִרְאֵה ויאמר לא כי צחקת" (שם יח טו), "וכפַּרְתָּ שרה למימר לא תמהית ארום דחִילַת ואמר מלאכא לא תידחלין ארום בקושטא גחכת".

סיכום

בתרגום אונקלוס אנו רואים ששה תרגומים שונים למילה "כי". בתרגום ירושלמי, המאוחר יותר, אנו מוצאים 13 תרגומים למילה זו. המילים הבאות: אַי/ארום, ד/די, אלהין, כד, לָא/ארום לא, מופיעות הן בתרגום אונקלוס והן בתרגום ירושלמי. שני התרגומים משתמשים באותה מילה, ארי/ארום במרבית המקרים, כ - 90%, כדי לתרגם את המילה "כי" ויתר התרגומים מופיעים כ - 10% בלבד (ראה לוח 1).

4. השוואה ומסקנות

לאחר שסקרנו את המשמעויות השונות ומגוון המילים בהן השתמשו רס"ג והתרגומים שקדמו לו כדי לתרגם את המילה "כי", נשווה את המשמעויות ונראה אם יש משמעויות נוספות אצל רס"ג לעומת התרגומים.⁴³ לצורך דיון והשוואה ריכזתי את התרגומים והמשמעויות השונות בטבלה על פי חלוקה לעמודות הבאות (ראה לוח 1):

1. המילה בתורה - בעמודה זו הבאתי את המילה או צירוף המילים כפי שמופיעות במקרא, בחומש בראשית. 2. מילון אבן שושן - בעמודה זו ריכזתי את המשמעויות השונות של המילה "כי", הנוגעות לענייננו, כפי שמופיעות במילון. 3. תרגום רס"ג - בעמודה זו ריכזתי את התרגומים השונים למילה "כי" על פי תרגום רס"ג. 4. תרגום אונקלוס - בעמודה זו הבאתי את התרגומים השונים למילה "כי" כפי שהופיעו בתרגום אונקלוס לחומש בראשית. 5. תרגום ירושלמי - בעמודה זו הבאתי את התרגומים השונים למילה "כי" על פי התרגום הירושלמי. 6. משמעויות נוספות על פי התרגומים - מאחר שהיו משמעויות נוספות שלא קיימות במילון אך הופיעו באחד מהתרגומים או בכמה מהם הוספתי עמודה זו. כאשר היו מספר מילים בעלות אותו תרגום ריכזתי אותן באותה משבצת בטבלה.

43 על השפעת התרגומים על פירוש רס"ג ראה: יהודה רצהבי, "השפעת התרגומים הארמיים על תפסיר ר' סעדיה למקרא", בית מקרא 47, ג. תשס"ב, עמ' 276-280.

לוח 1 : השוואת תרגומי המילה "כי" לערבית ולארמית וציון שכיחות לכל תרגום.

משמעויות נוספות על פי התרגומים	תרגום ירושלמי	תרגום אונקלוס	תרגום רס"ג	מילון אבן שושן	המילה בתורה
	ארום (236)	ארי (241)	אן (60), לאן (66), ממא (4), ל (1)	משום ש, מפני ש	כי
	ד (4), די (2)	ד (5)	אן (6), באן (4), אלדי (1)	אשר, ש	כי
	כד (4)	כד (4)	אד' (39), ולמא (2), פלמא (3), כמא (1)	כאשר, כש	כי
	אין (1)		אד'א (3)	אם, כאשר	כי
	בגין (1)		אד' (3), פאן (17), למא (6), במא (1)	יען אשר, בגלל	כי
			בל (4), אנמא (1)	אלא, אבל	כי
			עלי' אן (2)	אף על פי ש, גם אם	כי
	אלהין (12), אלא (1)	אלהין (13)	אלא (10)	אלא, רק	כי אם
			דון אן (1)	אלא אם כן	כי אם
			כאן (1)	אזי, באופן זה, בלא ספק, אל נכון	כי עתה
לא		לא (1)	אתרא (1)		כי
תרגום חסר	ללא תרגום (1)		ללא תרגום (3)		כי
והנה	ותא (1)		אד' (2)		כי
וו החיבור	ו (1)		ו (6)		כי
אכן	ארום בקושטא (1)	ברם (1)	קד(5), לאם אלחאכיד (2)		כי
התפעלות (עד כמה)			מא (4)		כי
עד אשר			אלי' אן (3), חתא (1)		כי
כדי ש			חתא (1)		כי
כאילו			כאן (1)		כי

לאחר שריכזנו את התרגומים השונים בטבלה ובהסתמך על הפרקים הקודמים ניתן להגיע למסקנות הבאות:

רס"ג משתמש בתרגומו במספר רב יותר של מילים, יחסית לתרגום אונקלוס ולתרגום ירושלמי, כדי לתרגם את המילה "כי". 28 מילים או מיליות שונות בערבית מוצעות למילה "כי" על ידי רס"ג, לעומת 14 מילים בארמית של שני התרגומים גם יחד.

ניתן לראות שהתרגומים אונקלוס וירושלמי, משתמשים במילה אחת כדי לבטא פירוש או משמעות מסוימים. לעומתם, אנו רואים שרס"ג משתמש במגוון מילים כדי לתרגם את אותה המשמעות.

אנו רואים שרס"ג שאב מתרגום אונקלוס ומתרגום ירושלמי מספר משמעויות. אולם, רס"ג הרחיב את השימוש במשמעויות אלו גם במקומות שהתרגומים לא עשו כן. לדוגמה, בפסוק על שרה שצחקה, תרגום אונקלוס ותרגום ירושלמי מפרשים פעם אחת בלבד את המילה "כי" במשמעות של הדגשה. רס"ג לקח פירוש זה ועשה בו שימוש בכמה מקומות ובכמה מילים שונות. יש שרס"ג משתמש במילה "קד" כדי לציין הדגשה ויש שרס"ג משתמש ב"לאם אַלְתָּאֶפֶיד". ניתן לראות גם בשימוש שעושה רס"ג ב"מה אלתעג'ביה", סוג של הדגשה. לדוגמה, בפסוק "וירא מנחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה" (שם מט טו), "ת'ם ירא אלארחה מא אוגדהא ואלארץ' מא אנעאמהא", [תרגום: "אחר כך ראה את המנוחה מה טובה היא ואת הארץ מה נעימה היא..."], כאן באה ה-"מא" להדגיש עד כמה המנוחה טובה ועד כמה הארץ נעימה.

ניתן לראות שרס"ג משתמש בנגזרת או בהרחבה של משמעות שניתנה על ידי התרגומים. לדוגמה, רס"ג משתמש במילה "אָפֶרא" (2.22) בתור שאלה רטורית שהתשובה עליה היא שלילית (כלומר, האם חושבות אתן שהרגתי...? מובן שלא!), ובכך מתאים את תרגומו לתרגום אונקלוס ולתרגום ירושלמי.

יש מקומות שרס"ג מתרגם את המילה "כי" באופן שלא היה ידוע עד תקופתו, ובאופן שאי אפשר לראותו כנגזרת או הרחבה של פירוש קיים. לדוגמה, כאשר יעקב ניגש לרחל ולאה ואומר להן שפני אביהן אינם כתמול שלשום הן עונות לו: "הלוא נכריות נחשבנו לו כי מְכַרְנוּ, ויאכל גם אכול את כספנו" (שם לא טו), ורס"ג מתרגם "אליס אן כאלג'רבא חסבנא ענדה וכאנה באענא ואכל את'מאננא", כלומר, נחשבנו כזרות וכאלו מכרנו.

מן האמור לעיל ניתן לראות שרס"ג עושה שימוש במגוון רחב של מילים כדי לתרגם את המילה "כי". כמו כן, רס"ג מרחיב בתרגומו את השימוש בפירושים השונים של המילה "כי", כפי שתורגמו על ידי קודמיו בתרגום אונקלוס ובתרגום ירושלמי. יתרה מזאת, רס"ג מוסיף ומחדש על ידי הענקת משמעויות חדשות ונרחבות יותר למילה זו.

4.1 נקודות לעיון נוסף

יש לציין שבעבודה זו לא חקרתי את המשמעויות המדויקות של המילה "כי", כפי שבאים לידי ביטוי בתרגום לארמית. אין זה מן הנמנע שהמילים 'אָרְי/אָרוּם' בארמית חופפים למילה "כי" בעברית ולכן לא נזקקו המתרגמים לארמית, לחריגות רבות בתרגום. דבר נוסף, יתכן שרס"ג ראה משמעויות נוספות למילה "כי" בשאר התנ"ך או בתרגום יהונתן בן עוזיאל והביאם בספר בראשית.

5. בבליוגרפיה

- אבן שושן אברהם, "כי", המילון החדש, ג, ירושלים, תשכ"ז, עמ' 1045.
- אבניאון איתן, מילון ספיר, 1997.
- "אונקלוס", אנציקלופדיה העברית, א, ירושלים, תשכ"ט, עמ' 938.
- גינזבורגר, משה, תרגום יונתן בן עוזיאל על התורה, ברלין, התרס"ג.
- דירינבורג יוסף, תרגום חמשה חומשי תורה בלשון ערבית לרבינו סעדיה גאון בן יוסף הפיומי, פאריס, תרנ"ג.
- "סעדיה בן יוסף, גאון", אנציקלופדיה העברית, כו, ירושלים, תשל"ד, עמ' 196-206.
- ספר כתר תורה הנקרא בלשון קדמונינו תאג, הוצאת יוסף חסיד, ירושלים, תשכ"ח.
- קאפח יוסף, פירושי רבנו סעדיה גאון על התורה, ירושלים, תשמ"ד.
- , משלי עם תרגום ופירוש רס"ג, קרית אוננו, התשל"ו.
- רידר דוד, "תרגום יונתן על התורה ותרגום ירושלמי חד הוא", סיני, סב, תשכ"ח, עמ' 85 - 88.
- רצהבי יהודה, "הוראות הוי"ו בתפסיר רב סעדיה גאון", ספר יוסף ברסלבי, ירושלים, התשל"ל, עמ' 445 - 460.
- , "השפעת התרגומים הארמיים על תפסיר ר' סעדיה למקרא", בית מקרא 47, ג, תשס"ב, עמ' 276 - 280.